

Sevdalinka Sevdalinka mıdır?

İbrahim GÜLTEKİN¹

Öz

Sevdalinka, Ayşe Kulin'in bizzat kendisinin misyon romanlarından saydığı ve Boşnakların, Sırların katliamına maruz kalmasını dramatik bir kurgu içinde anlattığı belgesel nitelikli tarihî bir romanıdır. Roman adını, Boşnak kültürünün önemli yapı taşlarından olan sevdalinka kavramından almaktadır. Bu çalışma, yazarın bir metafor olarak kullandığı sevdalinka kavramına, roman boyunca ve romanın bütünlüğü içinde hangi anlamları yüklediğinin sorgulanması üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca, bu kavramın Boşnak kültürü içindeki yerine çalışmanın başlangıç kısmında kaynaklardan hareketle ayrıntılı biçimde yer verilmiştir. Böylelikle sevdalinkanın asıl anlamı ile romandaki karşılığı eşleştirilmiş; kavramın, metafor olarak kullanılsa bile anlam boyutu ile deforme edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Ayşe Kulin, Sevdalinka, Bosna tarihi, Boşnak kültürü.*

¹ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü;
ibogultekin2000@yahoo.com

Is *Sevdalinka* *Sevdalinka*?

Abstract

Sevdalinka is a documentary, historical novel which is regarded by Ayşe Kulin as one of her mission novels in person and in which she narrates the event that the Bosniaks were exposed to the massacre by Serbs in a dramatic fiction. The novel takes its name from the concept of *sevdalinka* which is one of the important foundations of the Bosnian culture. This study is based on examining which meanings the author attributed to the concept of *sevdalinka*, which was used by the author as a metaphor, during the novel and within its integrity. Moreover, the importance of this concept in the Bosnian culture was also explained thoroughly in the introduction section of the study by using references. Therefore, the original meaning of *sevdalinka* and its connotations used in the novel were matched, and it was found that although the concept was used as a metaphor, it was deformed with the aspect of meaning.

Keywords: *Ayşe Kulin, Sevdalinka, history of Bosnia, Bosnian culture.*

1. Giriş

Sevdalinka, Türk edebiyatının yaşayan yazarlarından Ayşe Kulin'in, 1990'lı yılların başında Boşnakların Sırp tarafından bütün dünyanın gözleri önünde insanlık dışı bir etnik temizliğe tabi tutulmalarını ve bu çerçevede Bosna tarihini anlatan belgesel nitelikli bir romandır.

1941 İstanbul doğumlu olan Ayşe Kulin baba tarafından Boşnak asıllıdır. Kulin'i böyle bir roman yazmaya iten en önemli sebep ise kendi ifadeleriyle "*Boşnakların Sırp tarafından katliama uğratılmasını kendi okurlarına duyurmak*" biçiminde değerlendirilebilir.

Sevdalinka, Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti'nin dağılma sürecinde Sırp lider Miloşeviç'in Büyük Sırbistan hayaliyle Balkanları ateşe vermesini ve özellikle Bosna Hersek'in bağımsızlık ilanından sonra Sırpların bu topraklarda ve bütün dünyanın gözleri önünde korkunç bir Boşnak katliamını gerçekleştirmesini anlatır. Bunun dışında romanda, Boşnakların tarihî seyirde vatanlarında uğradıkları zulüm ve acı dile getirilir. Boşnakların 1200'lü yıllardan başlamak üzere Osmanlı Dönemine kadar, 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlılardan kopuşu ve Avusturya Macaristan İmparatorluğuna geçişi ve İkinci Dünya savaşı dönemi ve sonrasında uğradıkları sıkıntıları yine belgelerden hareketle bir tarihçi titizliğiyle gözler önüne serilir. Dolayısıyla roman, belgesel nitelikli tarihî bir roman hüviyeti taşımaktadır.

Roman hakkında yapılan çalışmalar ve yazılanlar kitabın Boşnakların acılarını, uğradıkları mezalimi çok tesirli bir biçimde dile getirdiği yönünde olmuştur. *Sevdalinka*'nın sonunda yazar, romanını hazırlarken yararlandığı eserlerin listesini verir. Bunun dışında yazarın, romanı yazmadan evvel belge ve bilgi toplamak için bizzat Bosna Hersek'e gittiği ve yakın tarihe ait Sırpların yaptıkları korkunç zulmü birebir tanıklarından dinlediği ve bu bilgilerden hareketle romanını kaleme aldığı bilinmektedir. Bu romanın yazılma aşamalarında yazar, dinlediklerinden ve öğrendiklerinden öyle etkilenmiştir ki, kendisiyle yapılan bir röportajda "*Sevdalinka'yı yazarken Batılı politikacılar bir anda gözümden düştü. Batıya hayranlığımın yerini derin bir hayal kırıklığı aldı; güven yerini güvensizliğe bıraktı.*"² ifadelerine yer vermiştir.

² Gülenay Börekçi, "*Ayşe-Kulin-Ayşe-Kulin'i-anlatıyor*", <http://egoistokur.com>, Erşim:21.10.2016

2. Romanın Özeti

Romanın ana kahramanları evli ve iki çocuklu televizyon muhabiri Nimeta ile yine mesleği gazetecilik olan Stefan'dır. Nimeta Boşnak asıllı bir Müslüman, Stefan ise Hırvat asıllı bir Hıristiyan'dır. Nimeta'nın kocası Burhan, annesi, çocukları, erkek kardeşi ve iş arkadaşları da romanın diğer karakterlerini teşkil etmektedir.

Nimeta ile kocası Burhan, üniversite yıllarında tanışmış, birbirlerine âşık olmuş ve birbirlerini severek evlenmişlerdir. Ancak geçen zaman, iş sebebiyle Burhan'ın ailesinden uzak kalışı, dolayısıyla hem karısı hem çocuklarıyla yeterince ilgilenemeyişi Nimeta ile Burhan arasında ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek şeffaf bir duvarın örülmesine sebep olmuştur.

Nimeta mesleği gereği hareketli bir hayatın içinde yer alır. Mesleği onun Saraybosna dışına da yolculuklarda bulunmasını gerektirir. Yugoslavya'nın kaderinde önemli bir rolü olan bir tarih aynı zamanda Nimeta'nın da yazgısına yeni bir boyut kazandırır. Yazar bu durumu şu şekilde ifade eder: *"Hem Nimeta'nın özel yaşamını, hem de Yugoslavya'yı alt üst edecek, olayların tohumu aynı tarihte atılmıştı: 20 Ağustos 1983'te."*³

Nimeta, yukarıdaki tarihte Bosna Televizyonu'nun görevlisi olarak Sırp kökenli Aleksandar Rankoviç'in cenazesini izlemeye Belgrad'a gelir ve burada Zagreb'den gelen gazeteci Stefan Stefanoviç ile tanışır. Nimeta ile Stefan birbirlerine bir görüşte âşık olurlar. O günden sonra onlar için yazarın yasak aşk olarak tavsif ettiği süreç başlar.

Nimeta ile Stefan'ın bu aşkları gizliden gizliye üç yıl sürer. Onlar bu üç yıl boyunca daha çok Saraybosna'da bazen de farklı şehirlerde bir araya gelirler ve alabildiğince aşklarını yaşarlar. Ancak Stefan Nimeta'yı, ya kendisini veya eşi ve çocuklarını tercih etmeye mecbur eder. Nimeta için zor bir karar aşamasıdır. Çok bocalar lakin bir türlü kocasına ondan ayrılmak istediğini, başkasını sevdiğini söyleyemez. Nimeta'nın kararsızlığı ve ailesinden kopamayışı Stefan'ı bir karar vermeye zorlar ve Stefan gazetesinin Londra temsilcisi olarak bu şehre gider.

Sevgilisi Stefan'ın ondan tamamen kopuşu Nimeta'yı psikolojik olarak etkiler ve bir müddet psikolojik tedavi görür. Kendine geldiğinde ise Bosna'yı kendisinin derdinden daha büyük acıların sardığını fark eder. Artık Boşnaklar için bireysel aşk acılarından öte toplumsal bir var olma yok

³ Ayşe Kulin, *Sevdalinka*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 15.

olma mücadelesi başlamıştır. Bir televizyoncu olarak da Nimeta kendisini bu mücadelenin tam ortasında bulur.

Nimeta'nın kocası Burhan, karısının Hırvat bir gazeteci ile yaşadığı yasak aşkı bir şekilde öğrenir. Sadece kendi dünyası içinde yaşıyormuş gibi görünen Burhan, karısının kendisini aldatmış olduğunu öğrenince öfke ile evden ayrılır ve Sırlara karşı vatani için savaşmak üzere dağa çıkar.

Roman kurgusu içinde olay örgüsü bir takım ilginç süreçlerle gelişirken yazar bu sırada romanda asıl vermek istediği mesajı, Bosna tarihi ve Boşnakların Sırlar tarafından kuşatılma sürecini bütün çıplaklığıyla ortaya koyar. Kronolojik olmayan Boşnak tarihinin anlatımında geçmişle günümüz arasında dramatik yapı çerçevesinde köprüler kurar.

3. Çalışmanın Amacı

Yazarına göre diğer bazı kitapları gibi *Sevdalinka* da bir misyon kitabıdır. Kendisiyle yapılan görüntülü bir röportajda “*Sevdalinka*’yı bir misyonla yazdım. Orda yapılan soykırımını kendi okurlarıma taşımak ve duyurmak amacıyla yazdım. Onun bir misyonu vardı.”²⁴ der.

Yazarın ifadesinden hareketle misyon nitelikli bu romanda, özetle aşağıdaki hususlara yer verilir.

1. Roman, Boşnakların tarihî seyirde şu veya bu sebeple uğradıkları haksızlıkları/sıkıntıları ve zulmü anlatmaktadır.

2. Romanda Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte Bosna-Hersek'in Aliya İzzet Begoviç liderliğinde bağımsızlığına kavuşması ve bundan sonra Sırlar tarafından toplu katliama maruz kalmaları/bırakılmaları dile getirilmektedir.

3. Yazar, 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Sırp katliamına Batı ülkelerinin bilinçli olarak seyirci kaldığına vurgu yapmaktadır.

4. Yazar, Boşnakların uğradığı katliamdan hareketle savaşın çirkin yüzünü ortaya koymak istemektedir.

5. Hangi din olursa olsun bütün dinlerin insanlığa sadece acı, kan, gözyaşı ve savaş ortamı sunduğu ve Boşnakların tarihî seyirde dinî sebeplerle büyük acılar çektiğini ifade etmektedir.

6. Siyaset kurumunun kirliliği ve gayr-i ahlaki bir yapıya sahip olduğu dile getirilmektedir.

²⁴ Yazının Ustaları, <https://www.youtube.com/watch?v=vgK6f74wqZc>, Kanal 24, Erişim, 21.10.2016.

7. Romanda dramatik yapıyı sürükleyen ve merkez konumda olan kavram aynı zamanda romanın da adı olan sevdalinka kavramıdır.

8. Romanda, 'sevdalinka' kavramı bir metafor olarak işlenmektedir.

9. Bu kavram, bireysel anlamda Müslüman ve evli Boşnak bir kadınla Hıristiyan ve bekâr bir adamın yasak ve imkânsız aşkının da tavsif ve tasvirinde hâkim alanı teşkil etmektedir.

10. Yazar, bu ikilinin aşkıdan hareketle karşı iki cins arasındaki şehvetten doğan arzu ve isteği de anlatır. Bu anlatımda da sevdalinka kavramından örtük veya açık bir biçimde istifade eder.

11. Aynı kavram diğer taraftan Boşnakların acı ve ıstırap dolu tarihleri için de bir metafor görevi üstlenmektedir.

Bu çalışmanın tam olarak yoğunlaştığı husus da yazarın sevdalinka kavramından yararlanma biçimi üzerine olacaktır. Dolayısıyla çalışmada amacın, aşağıdaki soruların cevabını aramaya yönelik olduğu söylenebilir.

1. Kavram olarak sevdalinka nedir? Müslüman Boşnak kültüründe ne anlama gelmektedir?

2. Yazar, aynı zamanda romana adını veren sevdalinka kavramından hangi boyutlarda istifade etmektedir?

2. Kavram, romanın bütünlüğü içinde bir metafor olarak nerede ve nasıl kullanılmaktadır?

Sorulardan hareketle çalışmanın bir roman incelemesinden ziyade metafor olarak istifade edilen sevdalinkanın, Boşnak kültürü içindeki yeri ve anlamıyla romanda kullanıldığı anlamının yerindeliliğinin tespiti üzerine olduğu söylenebilir.

Hemen söyleyelim ki kavramsal çerçeve olarak sevdalinka, Boşnakların sözlü/yazılı ve musiki kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bu hususa yazının devamında ayrıca yer verilecektir. Boşnakların kültür dünyalarında bu denli önemli bir kavramı ise roman bağlamında tespitlerimiz gösteriyor ki yazar, metafor olarak kullanırken epeyce anlamından koparıp onu daha geniş alanda değerlendirmekte sakınca görmemiştir. Hatta denilebilir ki yazar, sevdalinkayı yeniden işleyip yoğurarak kendi zihin dünyasındaki anlamına kavuşturmuştur. Hâlbuki bu kavram, kendine ait formu ve içeriği ile sınırları belirli, tanımı yapılmış ve kodları çözülmüş bir anlam derinliğine sahiptir.

Yazar, romanına *Sevdalinka* ismini koyma hikâyesini TRT’de kendisiyle yapılan bir röportajda şöyle açıklar:

“Kitaplara nasıl isim koyarsınız?”

“ Bitiririm önce. Bitirilmesini beklerim kitabın.”

“Zorlanır mısınız isim koyarken?”

“Çok zorlanırım. İsim korken çok zorlanırım. Mesela *Sevdalinka* çok cuk oturmuş bir isimdir. Bosna’ya gittiğimde *Sevdalinka*’yı yazmak için müzikler almıştım, CD’ler almıştım. Üstlerinde *Sevdalinka* yazıyordu. Onu gördüm. Yoksa bir Bosna Hikâyesi gibi filan bir adı olacaktı herhâlde ama *Sevdalinka* çok hoş oturdu ona. İsim en zor tarafı biliyor musunuz bir kitabın. Çünkü vitrini...”⁵

Yukarıdaki ifadeler, yazarın romana isim verirken roman içeriğini dikate almaktan ziyade bir tesadüf eseri bu isimlendirmeye başvurduğunu göstermektedir. Bununla birlikte *sevdalinka* kavramının Boşnak kültürü içinde anlam çerçevesi ve bu kavramın roman boyunca kullanılış biçiminin araştırılmaya değer olduğu söylenebilir.

Böyle bir çalışma her şeyden evvel yazarının eleştirisine maruz kalabilir. Yazar, *Gizli Anların Yolcusu* adlı romanı için dediği gibi *Sevdalinka* için de “Bir kere bu bir roman yahu. Kurgu. Bir kadın masanın başına oturmuş ve bir hikâye yazmış.”⁶ diyebilir ve bunu söylediğinde haklı da olur. Ancak romanın belgesel nitelikli olması ve yazarın başından sonuna kadar Boşnakların tarihini verirken oldukça titiz hareket etmesi araştırmanın endişelerini de dağıtabilme vasfını taşımaktadır.

4. Tarihte Boşnaklar ve Kültürel Bir Değer Olarak *Sevdalinka*

“Milattan önceki dönemlerden başlayarak Boşnakların yaşadığı topraklar İliryalılar, Keltler, Germen boylarından Gotlar, Persler, Avarlar, Peçenekler, Hunlar, Slavlar, Türkler, Hırvat ve Sırp boyları gibi birçok farklı soya ev sahipliği yapmışlardır. Roma İmparatorluğu, Bosna-Hersek Krallığı (1377-1463), yaklaşık 400 sene Osmanlı Devleti (1463-1878), Avusturya-Macaristan Devleti (1878-1918), Yugoslavya Krallığı (1918-1945), Eski Yugoslavya Devleti (1945-1992) ve Yeni Dönem Bosna-Hersek Cumhuriyeti (1992- bugün) yönetimlerinde kalmışlardır.”⁷

⁵ TRT Haber, 11.05.2013, <https://www.youtube.com/watch?v=ldqJLLtRkJ8>, Erişim: 21.10.2016.

⁶ Melis D. Çalapkulu, “*Ayşe Kulin:Türkler yazarlarını sevmiyor*”, 27.11.2011, <http://www.sabah.com.tr/pazar>, Erişim, 20.10.2016.

⁷ F. Belma Kurtişoğlu, Ş. Şehvar Beşiroğlu ve Çağlayan Kovanlıkaya, “*Boşnak kültürel kimliğinin simgeleri: Akordeon ve gusla*”, itüdergisi/b, sosyal bilimler, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2008.. s. 35-44.

“Akdeniz kıyısındaki diğer şehirler gibi Bosna da tarih sahnesindeki yerini Roma İmparatorluğu içerisinde almıştır. Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra Bosna’nın yönetimi 1200’lü yıllarda bağımsızlığını elde edene kadar çeşitli kereler el değiştirmiştir. Bağımsızlığını 260 yılı aşkın bir süre koruyan Bosna Krallığı bu süre boyunca Macarlar ve Sırlara karşı topraklarını savunmak zorunda kalmıştır.”⁸

“Boşnakların ana yurdu olan Sancak (Raşka), Bosna ve Hersek bölgeleri sırasıyla 1455-1465, 1463 ve 1483 yıllarında Osmanlılar tarafından fethedildi. Bu bölgeler 1580’de ‘Bosna Beylerbeyliği (Eyaleti)’ bünyesinde birleştirildi ve 1878’e kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. 1878 Berlin Antlaşması’nın 25. Maddesi, Bosna Eyaleti’ni Avusturya İmparatorluğu’na bıraktı. Böylece Bosna Eyaleti ve Boşnaklar Osmanlı İmparatorluğu’ndan kopmuş oldu. Bugünkü Bosna-Hersek toprakları fethedildiğinde Osmanlı Devleti üç büyük etnik-dinsel toplulukla karşılaştı: Ortodoks Slavlar (Sırlar), Katolik Slavlar (Hırvatlar) ve Hıristiyan Slav Bogomiller.”⁹

Bosna Eyaletinde İslamlaşma süreci Osmanlı Devletinin bu coğrafyayı fethi ile başlar. “Ortodoks ve Katolik beylerin ve kiliselerin büyük baskılarına maruz kalan Bosna-Hersekli Bogomiller, Osmanlı hâkimiyeti altında kitlesel olarak Müslümanlaştılar.”¹⁰

Adı geçen makalede Bosna Eyaletinde İslamlaşma süreci yedi madde etrafında açıklanırken tüm bu tarihsel olaylar / nedenler sonucunda Bosna Eyaleti’nde bir ‘Müslüman Slav’ topluluğun ortaya çıktığı belirtilir.¹¹

Balkan Yarımadası’nın ortabatı/kuzeybatı kesiminde yer alan Bosna Hersek bir Avrupa kıtası ülkesidir. 626- 640 seneleri arasında Sırp ve Hırvat kimliği taşıyan kabileler Balkan yarımadasının kuzeybatısını istila eder. Hırvatlık, Katoliklik, Sırpılık da Ortodoksluk ile başlar. Bosna’da Katoliklik ve Ortodoksluk arasındaki çekişme sürecinde ne Macar Krallığına ne de Sırp Krallığına itaat etmek istemeyen ve şiddetli baskıya rağmen Bosna tarihinde orijinal bir iz bırakan Bogomiller ortaya çıkmıştır.¹²

⁸ “Bosna-Hersek Tarihi”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/>, Erişim, 10.10.2016.

⁹ Caner Sancaktar, “Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu”, *Akademik İncelemeler Dergisi* (Journal of Academic Inquiries), Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2015 (23-44), 23.

¹⁰ Age, s. 26.

¹¹ Age, s. 28.

¹² Yasin Şafak, *Bosna Savaşı ve Yugoslavya’nın Parçalanması*, YLT, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2010.

Bosna ismi “cumhuriyeti sulayan Bosna ırmağından gelir ve büyük bir olasılıkla İliryen dili kökenlidir. Bosna-Hersek halkının %44’ü Müslüman, %31’i Sırp, %17’si ise Hırvat’tır. Komşuları Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan’dır. Dalmaçya’da sadece 20 km. uzunluğunda bir kıyı ile denize çıkışı vardır. Fakat bununla beraber hiç limanı yoktur.”¹³

“Türkler’le aynı dinden oldukları için Bosna-Hersek’in yerli Müslüman halkı kendilerine Türk (Turci) dedikleri gibi bazen Türklerden ayırt edilmek amacıyla Boşnak (Bosnalı, Bosnyak) ismini de kullanmışlardır. Özellikle bu sonuncusu XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren giderek yaygınlık kazanmıştır. Avusturya- Macaristan idaresi zamanında milliyetçilik cereyanları sebebiyle Ortodokslar kendilerini Sırp, Katolikler ise Hırvat olarak gösterip II. Dünya Savaşı’na kadar olan devrede Müslümanlarla etnik birlik iddiasında bulundularsa da bazı şehirli aydın kesimi dışında taraftar bulamadılar. Müslüman halk, Avusturya-Macaristan idaresinin gayretlerine rağmen Boşnak adını fazla benimsemeyip Müslüman tabirini kullandı. Daha sonra Yugoslav idaresinin “entegral Yugoslav milleti” oluşturma çalışmaları da bir sonuç vermedi. Müslüman halkın büyük kısmı II. Dünya Savaşı’ndaki istiklal mücadelelerine katıldıklarından resmî kaynaklarda Müslüman milleti olarak kabul gördüler. Fakat savaş sonrası resmî idare bu tabiri kabul etmediyse de 1967’de bu isim resmen tasdik edildi.”¹⁴

“Bosna – Hersek’i kendine özgü kılansa karma nüfus olgusudur. Osmanlı idaresinden önce Bosna kilisesi/Katolik kilisesi/Ortodoks kilisesi şeklinde üç unsura bölünen Bosna, Osmanlı döneminde Müslümanlar/Katolikler/Ortodokslar şeklinde süregider, Avusturya döneminde bu üçlü durum aynen devam eder, uluslaşma ile birlikte Boşnaklar/Sırp/Hırvatlar hâline gelir.”¹⁵

“Çoğunlukla Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ’da yaşayan Boşnaklar, bu coğrafyanın diğer Slav kökenli toplumları olan Sırp ve Hırvatlarla akraba bir topluluktur. Aynı coğrafyada yaşayan aynı dilin farklı ağızlarını konuşan Sırp, Hırvat ve Boşnakları birbirinden ayıran temel husus, din ve mezhep farklılığıdır. Bu üç toplumun kültürel farklılaşmasını; Hırvatların Katolik, Sırpaların Ortodoks, Boşnakların ise Müslüman olması belirlemektedir.”¹⁶

¹³ Mediha Akarslan, *Bosna Hersek ve Türkiye*, Ağaç, İstanbul, 993, s. 6.

¹⁴ Branislav Djurdjev, “Bosna-Hersek”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, cilt: 6, s. 297-305.

¹⁵ Yasin Şafak, *Bosna Savaşı ve Yugoslavya’nın Parçalanması*, YLT, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 5.

¹⁶ Fatih İyiyol ve Alena Catovic, “Sevda linklerinde Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları”,

Bosna Hersek, 1945-1990 yılları arasında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti bayrağı altında yer alır. Soğuk savaş döneminin 35 yılı Tito'nun liderliği altında geçer. "1971'de Yugoslavya Devlet Başkanı Tito, Müslümanlara ulus statüsü tanıdı ve Bosna-Hersek'te büyük "M" ile yazılan Müslüman kelimesi sadece din değil, bir milliyetin de adı oldu."¹⁷

"1986-1992 yılları arasında yaşanan kanlı iç savaşların sonrasında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti parçalandı. Aşırı milliyetçi Slobodan Miloseviç ve onun desteklediği militanlarca büyük Sırbistan'ı kurma hayalleri ile sistematik bir soykırım gerçekleştirildi. Bu dönemde 10.000'nin üzerinde Boşnak yaşamını kaybetti. Sırların başta Saraybosna olmak üzere kuşatma altında tuttuğu şehirleri bombalamasına, sniper ateşi ile masum sivilleri öldürmesine, başta aydınlar olmak üzere seçilmiş kişilerin toplama kamplarında öldürülmesi ile gerçekleştirilen etnik temizlik hareketine batılı ülkeler uzun süre gereken tepkiyi göstermeyerek soykırımı seyirci kaldı."¹⁸

Şubat 1992'de bağımsızlığını ilan eden Bosna - Hersek 7 Nisan 1992'de ABD ve diğer batılı ülkelere tanındı ve 22 Mayıs 1992'de Birleşmiş Milletler'e yaptığı üyelik başvurusu kabul edildi.

Bosna'daki savaş 1992 yılının ilkbaharında başladı. Bosna'nın kuzeyini hedef alan saldırıların amacı bu bölgelerden Boşnak ve Hırvatları uzaklaştırarak Sırp devletini kurmaktı. Sırların bu saldırıları bölgedeki diğer etnik gruplar için tam bir felakete dönüştü. Kuşatma altındaki şehirler ve mülteci kamplarında pek çoğu öldürüldü ve işkenceye uğradı.

Srebrenitza Katliamı'nın ardından o güne kadar olaylara kayıtsız kalan Batı kamuoyunda Sırlara karşı baskılar arttı ve 1995 yılı sonlarında Nato'nun müdahalesiyle savaş son buldu.¹⁹

4.1. Osmanlının Bölgede Hâkimiyeti ve Türkçenin Etkisi

Bosna-Hersek'in önemli bir bölümü Fatih Sultan Mehmet tarafından 1463 yılında fethedilince fethin sosyo-kültürel sonuçları ve bölgeye yerleşen Türk dervişlerinin etkisiyle kalabalık kitleler Müslüman olmuştur. Bosna-Hersek'te İslamiyet'in kabul edilişiyle birlikte, sosyo-kültürel açıdan değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Yeni dinin kavramları ve hayat

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 1/1 2012 s. 247.

¹⁷ "Bosna-Hersek Tarihi", www.turkcebilgi.com/, Erişim: 10.08.2016.

¹⁸ "Bosna-Hersek Tarihi", <https://tr.wikipedia.org/wiki/>, Erişim, 10.10.2016.

¹⁹ "Bosna-Hersek Tarihi", <https://tr.wikipedia.org/wiki/>, Erişim, 10.10.2016.

şekli, müesseseleri (medreseler-tekkeler vd.) Bosna-Hersek'te hissedilmiş; Saraybosna, Banya Luka, Travnik, Mostar gibi bölgenin önemli şehirleri mimarîsi, toplumsal yapısıyla klasik bir Osmanlı şehri görünümü kazanmıştır. Toplumsal yapıdaki bu değişikliklerle birlikte, Balkan Slavcasında (Boşnakça, Sırpça, Hırvatça) Osmanlı Türkçesinin kadim tesiri görülme-ye başlanmıştır. Türkçe kelimeler, deyimler, kalıp sözler günlük hayatta kullanılmış; bu durum zamanla edebî metinlere de yansımıştır. Osmanlı'nın bölgeyi terk etmesinden yaklaşık bir asır sonra Abdulah Škaljić'in 1966 yılında yayınladığı, "*Turcizmi u Srpsko-Hrvatskom Jeziku / Sırpça ve Hırvatçada Bulunan Türkçe Kelimeler Sözlüğü*" başlıklı çalışmada, 8.878 Türkçe kelime tespit edilmiştir. Osmanlı'nın bölgeyi terk etmesinden bir asır sonra dahi Boşnakçadaki (Sırpça ve Hırvatça) Türkçe söz varlığının niceliği ve işlevselliği Osmanlı Türkçesinin Balkan dillerine tesirini göstermesi açısından dikkat çekicidir.²⁰

4.2. Bosna – Hersek Kültürel Kimliğinin Oluşmasında Sevdalinkanın Yeri

Yığınları ve toplulukları millete dönüştüren kültür kavramı milletlere özgü evsafi ile geçmişten günümüze maddi ve manevi birikimlerin tamamı olup birçok alt bileşeni sayesinde var olduğu ve var ettiği milletin kimliğini ve karakterini temsil eder. Kültürün hamuru içinde yer alan bileşimler arasında şiirin ve müziğin çok özel bir yeri ve anlamı olduğu söylenebilir. "Özellikle toplumsal değerleri taşıyarak ve aktararak kültürel kimliğin oluşturulmasını, aidiyetin meydana gelmesini ve sürdürülmesini sağlayan etkenlerden biri müziktir."²¹ Milletleri başka milletlere yaklaştırarak onları ortak hislerde buluşturan müzik, bu yönüyle evrensel bir mahiyete sahiptir. Diğer yandan millete özgü ses, söz ve tınısıyla içine doğduğu kültürün ayırt edici niteliklerini ortaya koyan önemli bir kültür enstrümanı olarak kabul edilir. Dolayısıyla müzik için hem bireysel, hem millî hem de evrensel hüviyeti haiz evsafıyla insanlığın müşterek değeridir denilebilir.

Örnek olarak bize özgü sesi ve tınısıyla Türk halk müziği her şeyden evvel Türk milletine aittir, Türk'ün türkü dinlerken aldığı lezzeti ve duyduğu hissiyatı ancak bir başka Türk hissedebilir. Kaldı ki bu müşterek hissiyat onu diğer milletlerden farklı ve kendine özgü kılar. Bununla birlikte

²⁰ Fatih İyiyol ve Alena Catovic, "Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/1 2012 s. 247.

²¹ F. Belma Kurtişoğlu, Ş. Şehvar Beşiroğlu ve Çağlayan Kovanlıkaya, "Boşnak kültürel kimliğinin simgeleri: Akordeon ve gusla", *itüdergisi/b, Sosyal Bilimler*, Cilt:5, Sayı:2, Aralık 2008.. s. 35-44.

türkünün bir müzik türü olması hasebiyle onu dinleyen başka milletlere mensup milletler ondan farklı lezzetler alabilirler. Ancak bu lezzetler söylenildiği üzere başka başka olabilir ve müşterek bir hissiyatta birleşmez. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun da mısralarında ifade ettiği üzere “*Ana sütü gibi candan, ana sütü gibi temizdir türküler. Memleketin dağı, yaylası, köyü köylüsü türkülerde tüter. Dilin tuzu biberidir türküler. Mis gibi insan kokar köy türküleri, mis gibi toprak.*”

Türk milleti için türkü ne ise Boşnaklar için de sevdalinka odur. Boşnakların kültürel kimliğini oluşturan en önemli unsurların başında şüphesiz din (İslam dini/Müslümanlık) gelir. Diğer bir unsur ise Osmanlı dönemine ait geleneklerden etkilenen yaşam biçimleridir. Bir diğer unsur ise Boşnakların, güney Slav dili olan Sırp-Hırvatça konuşmalarındır.²²

Özellikle yaşam biçimi bağlamında kültürel kimliği taşıyan ve onu geleceğe aktaran unsurların başında genelde müzik özelde Boşnak halk kültürünün temel taşı sevdalinkalar gelir. “*Sevdalinkaların diğer Balkan topluluklarında görülmemesi göz önünde bulundurulduğunda; bu anonim türün Boşnak milli kültürünün, Boşnak kimliğinin tamamlayıcı bir kültürel unsur olduğu görülmektedir.*”²³

4.3. Sevdalinka Nedir?

Kelime, “*Aşk, sevgi; aşırı sevgiden doğan bir çeşit hastalık; istek, heves, arzu* (Devellioğlu, 2008: 946) anlamına gelen Arapça “sevda” kelimesinden türemiştir. “Sevda kelimesi Boşnakçada, Türkçe anlamıyla özdeş olarak; *sevda/sevdah* şeklinde kullanılmaktadır. Türkçede “*âşık*” anlamına gelen, *sevdalı* kelimesi; Boşnakçada aynı anlamda; *sevdalija/sevdahlja/sevdelija* şeklinde ifade edilmektedir. Türkçedeki, “*âşık olma eylemi*” anlamındaki, *sevdalık* ifadesi; Boşnakçada, *sevdaluk/sevdahluk* şeklinde telaffuz edilmektedir. Anonim bir tür olan sevdalinka, “*Boşnakça aşk şarkıları*” anlamına gelmektedir.”²⁴

Sevdalinkalar, Boşnak halk kültüründe iki sevgilinin iletişim kurma aracıdır. “*Sevgiliye olan duygularını erkekler, sevdalinka söyleyerek dile getirmişler; sevgilinin penceresinin altında sevdalinka söyleyerek ilan-ı aşk etmişlerdir. Sevgili de erkeğin sevdalinkasına karşılık yine sevdalin-*

²² Age, s. 35-44.

²³ Fatih İyiyol ve Alena Catovic, “Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/1 2012 s. 262.

²⁴ Age, s. 247.

ka söyleyerek iletişim kurmuştur. Sevdalinkalar, böylece âşık ile maşukun buluşması, birbirlerine olan duygularını ifade etme aracı olmuşlardır."²⁵

Boşnakların İslamiyet'i kabul etmesiyle değişen kültürel yapının sonucunda ortaya çıkan sevdalinka, müzikle ve makam eşliğinde söylenen Boşnak Anonim Halk Edebiyatı'nın en yaygın lirik şarkı/şair türüdür. Özellikle ev, bahçe (*Boş. Bašča/bahča/bašta*), çardak (*Boş. čardak*) avlu (*Boş. avlija*), mahalleden (*Boş. mahala*), cami (*Boş. džamija*), tekke (*Boş. tekija*), bezistan (*Boş. bezistan*) vd.'den teşekkül eden Osmanlı şehir yapısı; Müslüman Doğu'nun kadın-erkek ilişkileri, Boşnak halk kültüründe yeni davranış kalıpları oluşturmuştur. Doğrudan bir araya gelemeyen sevdalılar, okudukları sevdalinkalarla birbirlerine seslerini duyuruyorlardı. Sevdalı iki gencin buluşma yerleri ise genellikle pencere dibi oluyordu. Âşğın pencere dibinde söylediği sevdalinkaya, maşuk kafes arkasında bir başka sevdalinka ile ya da aynı sevdalinkanın bir bölümüyle cevap verirdi. Böylece iki âşık birbirlerine duygularını ifade ederlerdi.²⁶ Bu çerçevede sevdalinkalar aşkın, sevdanın ve hasretin şarkılarıdır ve Boşnak halkının anonim eserleridir.

*"Sevdalinkalar, anonim bir tür olduklarından, hangi tarihten itibaren ortaya çıktıkları konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte; XVI. yüzyıldan itibaren Boşnak halk kültüründe görülmeye başlandığı kabul edilmektedir. Yazılı bir kaynakta ilk olarak 1574 yılında Hırvat yazar, Luka Botić bahsetmiştir. Onlu hece vezniyle yazılmış bu sevdalinka, altı dizeden oluşmaktadır. Botić, Split pazarında Adil isimli Müslüman Boşnak delikanlının Marija isimli Hristiyan genç kıza olan aşkını dile getirdiği sevdalinkayı eserinde kaydetmiştir. Botić, Osmanlı-Venedik sınırında bu tarz aşkların-olayların çok olduğunu vurgulamıştır."*²⁷

1780-81 yılında Mula Mustafa Başeski Saraybosna'yı konu edindiği ve Türkçe olarak yazdığı *Rûz-nâme*'de, Saraybosna'da kadınların haftada bir kez toplandığını, bu toplantılarda sohbet helvası yaptıklarını, ney üflediklerini ve sevdalinka söylediklerini yazar. Rus tarihçi Aleksandar F. Giljferding, Hersek'te Stolac şehrinin kaymakamı Hamza Bey Rizvanbegović'in konağında akşamları tambur eşliğinde sevdalinkaların söylendiğini

²⁵ Sibel Bayram, "Sevdalinka ve Türkülerde Sevgili Ve Aşk Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 41 Aralık 2015, s. 113.

²⁶ Fatih İyiyol ve Alena Catovic, "Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/1 2012 s. 248.

²⁷ Age, s. 248; Sibel Bayram, "Sevdalinka ve Türkülerde Sevgili ve Aşk Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 41 Aralık 2015, s. 113.

belirterek bey konaklarında özellikle Ramazan akşamları sevdalinkaların okunduğunu ifade etmiştir. Bosna'daki Evlenme Adetleri isimli kitabının yazarı Fransisken Antun Knežević'e göre Türk erkeklerin kız evine girmeleri yasaktı; bundan dolayı kızlar akşamları pencere önüne geçer sevdalinka okurlardı. Oğlanlar ise tambur eşliğinde sevdalinkalara karşılık verirlerdi. Kızlar sevdalinkayı bitirip pencereden uzaklaşınca oğlanlar rüyadan uyanmış gibi kalkıp giderlerdi.²⁸

1893 yılında Çek etnomüzikolog Ludvig Kuba, Mostar şehrinde Ramazan geceleri ailelerin bir evde toplandığını, erkeklerin bu toplantılarda sevdalinka okuyup tambur çaldıklarını, kızların ise tepsi çevirerek sevdalinka söylediklerini ifade eder. 1894 yılında Hırvat seyahatname yazarı Ferde Hedele, İstanbul'a giderken Bosna'dan geçer ve sevdalinkaların kahvehanelerde müzik eşliğinde söylendiğini belirtir.²⁹

"Sırp dilbilimci Vuk S. Karadžić, 1814 yılında yazdığı *Küçük Slaven-Sırp Halk Şiiri Kitabı*'nda bazı sevdalinkaları kaydetmiş ve bu şiirleri 'Muhammed'in dinine inanan Sırpların şiirleri' olarak tanımlamıştır."³⁰ Munib Maglajlić de: "Sevdalinka olarak adlandırılan ünlü aşk şarkıları ortaçağ döneminde İslam'ı kabul eden Bosna halkının bir kısmı tarafından Güney Slav bölgesinde Doğu ve İslam kültürünün etkisiyle meydana getirildi." ifadelerini kullanır.³¹ Erkekler, o dönemde daha özgürlerdi. Boş vakitlerinde kahve içmeye çarşıya giderler, uzun yolculuklara çıkarlardı. Kutsal hac görevini yerine getirmek için Mekke'ye, Medine'ye, avlanmaya, askere, İstanbul'a, Dubrovnik'e, Venedik'e giderlerdi. Bu ayrılıklar, sevgililer arasındaki hasreti büyütmekteydi. Bilinen ilk sevdalinka örneği 16. yüzyılda "Adila i Splićanke Marije" adlı sevdalinkadır.³²

4.4. Sevdalinkaların Müslüman Boşnak Kültürüne Ait Olması Hususu

"Sevdalinka, Boşnaklarla aynı coğrafyada yaşayan, aynı dili konuşan Sırp ve Hırvatların halk kültüründe görülmemektedir. Sırp dilbilimci Vuk S. Karadžić, 1814 yılında yazdığı *Küçük Slaven-Sırp Halk Şiiri kitabında*

²⁸ Fatih İyiyol, Alena Catovic, "Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/1 2012 s. 249.

²⁹ Age, s. 249.

³⁰ Age, s. 33.

³¹ Sibel Bayram, "Sevdalinka ve Türkülerde Sevgili ve Aşk Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 41 Aralık 2015, s. 113.

³² Age, s. 113.

bazı sevdalinkaları kaydetmiş ve bu şiirleri “Muhammed’in dinine inanan Sırpların şiirleri” olarak tanımlamıştır. XIX. yüzyılın ortalarında Polonyalı şair, Adam Mickiewicz sevdalinkalara değinmiş; bu şiirlerin/sarkıların hangi topluluğa ait olduğunu belirtmiştir. Mickiewicz, sevdalinkaların Müslüman şiiri olduğunu ve İslam dinine inanan Slavların, bu şiirleri Slavca söylediklerini belirtmiştir. Sevdalinkalarda mübalağa sanatının yaygınlığına da değinen Mickiewicz, bu sanatın Boşnak şiirinde, Doğu şiirinin bir tesiri olarak görmüştür. Vuk Karadžić ve Adam Mickiewicz’in tespitleri, sevdalinkaların günümüzde olduğu gibi geçmişte de Boşnak halk kültürüne has bir tür olduğunu göstermektedir. Sevdalinkaların Müslüman olmayan diğer Balkan Slavlarında görülmeyip Boşnak folklorunda görülmesi, Türk toplum hayatının Boşnak halk kültürüne etkisinin bir tezahürüdür.”³³

Hece vezni ile yazılan sevdalinkalar, ikili, üçlü, dörtlü, beşli ya da daha fazla mısradan oluşabilirler.

Sevdalinka ile Türk halk debiyatının bir türü olarak türkü arasında münasebet olduğu söylenebilir. “*Türk Halk Edebiyatı’nda türkünün makamla söylenmesi ve hece ölçüsü kullanılması sevdalinkayla benzer yönleridir. Türkü ve sevdalinkaların benzer yönleri olmakla birlikte birçok yönden farklılaşmaktadırlar. Türkülerde mısra sayısı değişmekle birlikte bentlerin mısra sayıları çoğunlukla düzenlidir. Aynı sevdalinkanın bentleri arasındaki mısralarda bile düzensizlik söz konusudur. Türkünün enstrümanı çoğunlukla bağlamadır, sevdalinka ise genellikle şargı ya da tambur eşliğinde söylenir. Türküde her konu ele alınmakla birlikte; sevdalinka çoğunlukla bir sevda/aşk hikâyesi anlatılır. Türküde, şehir hayatı da köy hayatı da ele alınabilir; sevdalinkalar çoğunlukla şehir hayatının etrafında örgülenmişlerdir.*”³⁴

“*Sevdalinkalar; çoğunlukla kız-erkek buluşmalarında, Ramazan gecelerinde, düğünlerde ve halk oyunlarında, sohbet meclislerinde, hamamlarda söylenirler.*

“*Boşnak halk kültüründe, erkeklerin sevdalinka okudukları görülebilir ancak; geleneksel icra ortamında sevdalinka okuyucuları çoğunlukla kadınlardır. Sevdalinkaların daha çok kadınlar tarafından söylenmesi, bu türe, ‘Kadın Şarkıları’ denilmesine neden olmuştur.*”³⁵

³³ Fatih İyiyol ve Alena Catovic, “Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/1 2012 s. 249.

³⁴ Age, s. 250.

³⁵ Age, s. 250.

Sevdalinkalar, aşk üzerine kurulu olduğundan bu türde sevgilinin tasviri; güzellik unsurları, kıyafetleri ve sevgiliye ithaf edilen kavramlar üzerinde durulur.

4.5. Osmanlı Hanedanlığının Sevdalinka Türüne Etkisi

Osmanlı Devleti Bosna-Hersek'te 450 yıl siyasi hâkimiyetini sürdürmüştür. Osmanlı devlet sistemine ait; paşa, vezir, sultan ve bey unvanlarının sevdalinkalarda sık sık ele alınması, bu hakimiyetin kültürel etkisinin sevdalinkalarda görülmesini sağlamıştır. "*Sevdalinkalarda anlatılan kısa hikâyelerin kahramanları çoğunlukla; paşa, vezir ve beylerdir. Sevdalinkalarda Sokullu Mehmet Paşa gibi bazı devlet adamlarının ismi açıkça ifade edilmektedir.*"³⁶ Bunda şüphesiz Sokullu'nun Balkan coğrafyasından olmasının önemli etkisi söz konusudur.

"*Sevdalinkalarda bir kadının paşa ile sevda ilişkisi üzerinde durulduğu gibi; bazı sevdalinkalarda Sokullu Mehmet Paşa gibi tarihî şahsiyetler doğrudan konu edilmiştir. Sevdalinkalarda Osmanlı paşaları; azametli, zengin ve ata binen otoriter insanlar olarak gösterilmektedir.*"³⁷

4.6. Sevdalinkalarda Din ve Dinî Hayat

"*İslam dini, Türk ve Boşnak halk kültürünü belirleyen önemli bir unsurdur. Boşnakların bir kültürel unsur olarak İslamiyet'i Türkler gibi benimzedikleri görülmektedir.*"³⁸

"*Boşnakların İslam inancına sahip bir Balkan topluluğu olmaları, sevdalinkalarda İslam inancına ait birçok unsurun görülmesini sağlamıştır. İslam dininin ibadetleri olan; namaz, oruç, zekât ve kurbanın yanında; imam, müezzin, kadı, hacı ve hoca gibi İslam dinine ait kavram-unvanlar sevdalinkalarda işlenmiştir. Sevdalinkalarda gün namaz vakitlerine göre; sabah, öğlen, ikindi, akşam ve yatsı şeklinde dilimlenmiştir.*"³⁹

Boşnak halkının Müslüman olmasıyla oluşan bu türün, Osmanlı toplumunun İslami kültürü etkisinde geliştiği görülmektedir. Sevdalinkalarda, Osmanlı şehir hayatı, kültürü, Müslüman günlük hayatının hususiyetleri yansımaktadır. Dolayısıyla sevdalinkalar, özelde Müslüman Boşnak kültürünün genelde müşterek bir İslam kültürünün anonim ürünüdür.

³⁶ Age, s. 263.

³⁷ Age, s. 264.

³⁸ Age, s. 263.

³⁹ Age, s. 258.

Bosna-Hersek'in Osmanlı hakimiyetinden çıkması ve Avusturya-Macaristan hakimiyetine girmesi, daha sonra da 20. yüzyıldaki diğer siyasi oluşumlar sevdalinkaların içeriği ve konularında da farklılıklara sebep olmuştur.⁴⁰

5. Bir Metafor Olarak Sevdalinka Kavramının *Sevdalinka*'da Yeri ve Anlamı veya *Sevdalinka* Sevdalinka mıdır?

Yukarıda da ifade edildiği üzere sevdalinka; sözü, müziği ve anlam dünyası ile Müslüman Boşnak kültüründe sınırları belirli bir o kadar da hayatın canlı bir tanığıdır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde sevdalinka kavramının romana nasıl yansıtıldığı veya sirayet ettiği gösterilecek ve eserin tanıklığından hareketle sevdalinkanın örtük veya açık kullanılan anlam çerçevesi tespit edilip yorumlanacaktır.

Romanın baş kahramanı Nimeta'dır. Yazar, daha ilk bölümde okuru Nimeta ile tanıştırır. Bu bölümde Nimeta dışında Nimeta'nın dünyasından hareketle onun kocası da bir takım özellikleriyle tasvir edilir.

Yazar anlatıcı, Nimeta yerine konuşur. İç sıkıntılarıyla okurun karşısına çıkarılan Nimeta, üç yıldır kendisine yakışmayacak derecede içki içmektedir. Nimeta'nın, kısaltılmış şekliyle Fiko adında on bir yaşında bir oğlu vardır. Nimeta, oğlunun, içini okumasından korkmaktadır. Çünkü Nimeta, "*Yüreğinde olmaması gereken bir sevgiye yer vermiştir.*"⁴¹

Nimeta'nın yüreğinde olmaması gereken sevgi yasak bir aşktır. Evli ve iki çocuk annesi olan Nimeta, kendisi gibi gazeteci olan Hırvat asıllı Stefan ile üç senedir yasak bir aşk yaşamaktadır.

Kitabın devam eden sayfalarında yazar anlatıcı, Nimeta'nın iç dünyasından hareketle onların bu yasak aşkını adeta meşrulaştırmaya çalışır.

Nimeta, "*Bu sevgiyi, filizlenmeden başladığı andan itibaren yeşertmek, büyütmemek için elinden geleni yapmıştır aslında.*"⁴²

Yazara göre sevgi, iki sevgilinin doyasıya sevişmesi ya da birbirlerinden fizikî olarak uzak olmaları durumunda silinip gidecek bir duygudur.

"*Esasında suç Nimeta'nın değildir, o ve Hırvat sevgilisinin yasak aşkın en şiddetlisine tutulmaları için her türlü şartı ustaca hazırlayan kaderdedir suç.*

⁴⁰ Muhamed Zero, *Sevdah Bošnjaka*, 2009, Sarajevo: Tugra, s. 6.

⁴¹ Ayşe Kulın, *Sevdalinka*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 42.

⁴² Age, s. 9.

Nimeta, çaresiz ve utanç içindedir. Bu durumu da içkiyle yenmeye çalışmaktadır.”⁴³

Yazar anlatıcı aracılıyla okur, Nimeta'nın içinde bulunduğu durumu görmeye devam etmektedir. Nimeta, yasak aşkını üç yıldır kocasına söylemeye çalışır, çünkü bunu sevgilisi Stefan istemektedir. Ancak Nimeta, kocasıyla konuşmasını hep geciktirmiştir. Bahane olarak da çocukların küçük olmasını, babasının hastalığını, küçük kızı Hana'nın okula başlamasını ileri sürmüştür.⁴⁴ Bütün bunlar esasında Nimeta'nın ne kadar masum bir insan olduğunu zihinlere yerleştirmeye yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir.

Esasında Nimeta, Stefan kendisini bir seçim yapmaya zorlamasa bu yasak aşkı gizli bir şekilde devam ettirmeye hazırdır. Nimeta'nın böyle bir ruh hâlini yaşamasına sebep olan Stefan'ın isteğidir.

“Bir seçim yapmak zorundasın Nimeta,” demişti Stefan. “Ben bu şekilde devam edemeyeceğim. Ya beni seç, ya kocanı. Sevdiğim kadının başka biriyle evli olmasına daha fazla dayanamayacağım.”⁴⁵

Yukarıdaki sözleri söyleyen Stefan'ın Nimeta'dan daha namuslu ve kıskanç bir âşık olduğu rahatlıkla söylenebilir.

“Ona boşanmak istediğimi söyleyeceğim. Bu hayattan bıktığımı çok yalnız kaldığımı...”⁴⁶

Nimeta, bu sözleri söylemekte pek de haksız sayılmazdı. Çünkü Nimeta'nın kocası, her zamanki gibi eve yorgun argın ve toz toprak içinde gelecektir. Yemekte, *“Nimeta'yi hiç ilgilendirmeyen mühendislik projelerini anlatıp duracaktı, en ufak ayrıntısına kadar. Hep o konuşacak, o anlatacaktı. Nimeta'nın yaptığı iş değilmiş gibi sanki, aklına bile gelmeyecekti karısına neler yaptığını sormak. Yemekten sonra çocuklarıyla şöyle bir ilgilenecek, Fiko'nun derslerinin nasıl gittiğini öğrenecek, Hana'nın ısrarla söylediği yeni okul şarkısını dinler gibi yapacak, televizyona bakarken Bozo'yu kucağına alıp usul usul okşayacak, sonra da karısını yatak odasına sürükleyip, çocukların odaya dalmasına karşı kapıyı kilitleyerek Nimeta'yla sevişmek isteyecekti. Günün en zor anı da o zaman başlayacaktı işte.”⁴⁷*

⁴³ Age, s. 10.

⁴⁴ Age, s. 10.

⁴⁵ Age, s. 10.

⁴⁶ Age, s. 10.

⁴⁷ Age, s. 11.

Evet, Nimeta'nın kocası ve onun çocuklarının babası böyle bir insandır. Yazar anlatıcı Nimeta'nın düşünce dünyasından onun kocasını işkolik, ailesine karşı vurdumduymaz, bencil, çocuklarına karşı ilgisiz ve ruhsuz bir koca olarak tasvir eder. Anlatılanlar doğrultusunda, değil Nimeta, dünyanın hiçbir kadını böyle bir adamla evli olmak istemez. O hâlde Nime-ta'nın kendisine bir sevgili bulmasından daha tabii ne olabilirdi ki(!)

Romanın adı *Sevdalinka*'dır. Yazarın, romanın bütünü ve özellikle Boşnak Nimeta ile Hırvat Stefan'ın aşklarının anlatımını bu kavramın üzerine inşa ettiği söylenebilir. Sevdalinkalar her şeyden evvel Boşnakların Müslüman olmalarıyla birlikte bu dinin sosyal hayata yansımalarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Din eksenli gündelik hayat bekâr erkek ve bekâr kızların aşklarını birbirlerine duyurma aracı olur. Çalışmanın başlangıç kısmında da söylendiği üzere seveda şarkıları olan sevdalinkalar âşıklar arasında bir iletişim kurma aracı ve biçimidir. Bu çerçevede Sevdalinkalar, sosyal hayatın önemli bir parçası hatta bu hayatın bir düzen vericisi de kabul edilebilir. Dolayısıyla Balkanlarda sadece Müslüman Boşnakların kültürü içinde var olan sevdalinkalar, aynı zamanda bu milletin kültürünün yapı taşları arasında önemli bir değer ifade etmektedir.

Sevdalinkalar imkânsız bir aşkı da anlatabilir. Ancak romanda anlatılan imkânsız bir aşktan ziyade yine yazarın tanımlamasıyla yasak bir aşktır. Yasak aşkla imkânsız aşk tam olarak aynı şeyler değildir. Yasak aşk, şu veya bu sebeple gayri meşru bir ilişkiyi de ifade edebilir. Nitekim evli ve iki çocuk sahibi Nimeta ile Hırvat Stefan arasındaki ilişki roman kurgusuna göre her ne kadar karşılıklı bir aşk olsa da evrensel ahlâk kaideleri gereği her hâlükârda yasak bir aşktır. Özellikle Nimeta'nın içinde bulunduğu şartlar bu aşkı imkânsız kılabilir ancak meşru bir aşk zeminine taşımaz. İmkânsız aşkın sebepleri ile yasak aşkın mevcut durumu aynı değildir.

*“Nimeta için başka bir adama âşık olduğunu söyleyip, Burhan'dan boşanmaktan başka çıkış yolu yoktu. Defalarca tekrarlamıştı bunu Stefan. Ama, boyunca bir oğlu, bir de küçük kızı olan, otuzunu geçmiş bir kadın bunca yıllık evliliğini nasıl yıkardı? Bunu, ona karşı hiçbir kusuru olmayan kocasına nasıl izah ederdi? Çocuklarına, ailesine, arkadaşlarına ihanetini nasıl anlatırdı?”*⁴⁸

“Hiçbir kusuru olmayan kocası.” ve *“ihanet”*. Nimeta'nın duygu dünyasından ve Nimeta yerine konuşan yazarın, bir önceki paragrafta Nime-

⁴⁸ Age, s. 11.

ta'nın kocası Burhan için söyledikleri ile bu söyledikleri arasında önemli bir çelişki söz konusudur.

Yazarın çelişkili anlatımı bölümün hemen devamında Burhan'ın düşünceleriyle ilgili bir hususu dile getirirken de kendisini gösterir. Nime-ta'nın gözünde bencil, ruhsuz ve işkolik Burhan, birden başka bir adam olarak karşımıza çıkar.

*“O huysuz kızı aslında en çok Burhan özliyordu.”*⁴⁹ Bu cümle ile Burhan'ın insani bir vasfı olduğu hatırlatılmış oluyor. Ancak bu durum çok uzun sürmez, bu kez yazar anlatıcı, Burhan'ı aşırı çıkarıcı, aşırı bencil biri olarak tanıtır.

*“Burhan, eski Nimeta'yi özlemekle birlikte, uzun ayrılıkların sonunda evine döndüğünde, sessiz suskun bir kadın bulmanın kıymetini de biliyordu için için. Yorgun oluyordu ekseri. Yalnızlığına, sessizliğine alışmış oluyordu. Eskiden, kendininkinden çok başka bir dünyayı ona aktarmaya çalışan karısını ilgiyle dinler gibi de yapsa, sıkılırdı. Medya çalışanlarının o hareketli, renkli, bir saati diğer saate uymayan çalkantılı yaşamları onun planlı, programlı, rakam dünyasına çok yabancı düşerdi. Bir tek şey isterdi evine döndüğü zamanlar. Nimeta'nın, on beş yıl içinde biraz kalıplaşmış, duru beyaz bedenine sımsıkı sarılarak, başını dolgun memelerinin arasına gömerek, onu doyasıya sevmek ve onun kokusunu duyarak sabaha kadar uyumak. Bu arzusu hiç ama hiç değişmemişti Burhan'ın.”*⁵⁰

Bu paragrafta anlatılanlara göre Nimeta'nın eşi sadece çekilmez bir koca değil aynı zamanda çıkarıcı ve bencil bir koca olarak yıllarca yüzüne maske takmış ve karısını tensel ve fizikî ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir tatmin aracı olarak görmüş bir oyuncudur da.

Yazar anlatıcının asıl niyeti görünürde Nimeta'nın kocasından ayrılmaya yönelik gerekçeler oluşturmasına yardımcı olmaktır. Belki de Burhan gerçekte böyle değildir. Bunu en azından okur, kitabın başlangıç kısmında bilememektedir. Yazar anlatıcının Nimeta'nın içinde bulunduğu yasak aşk ilişkisini meşrulaştırma çabalarının referans kavramı içten içe veya örtük olarak “sevdalinka”dır. Bu söylenmiyor ama okurun bunu hissetmesi, anlaması bekleniyor veya bunun için yazar tarafından hususi bir zemin hazırlanıyor.

⁴⁹ Age, s. 13.

⁵⁰ Age, s. 14.

Bütün bunlar Nimeta'nın kendine özgü dünyasıdır. Bir gazete haberi, onu bu dünyadan *zınk diye* alıp gerçek dünyaya döndürür.⁵¹

Nimeta, Stefan ile Bosna Televizyonu'nun görevlisi olarak Aleksandar Rankoviç'in cenazesini izlemeye Belgrad'a gittiğinde 20 Ağustos 1983'te tanışır. Bu tarihi yazar "*Ve ne gariptir, hem Nimeta'nın özel yaşamını, hem de Yugoslavya'yı alt üst edecek olayların tohumu aynı tarihte atılmıştır: 20 Ağustos 1983'te.*"⁵² şeklinde ifade eder. Randoviç, eski bir gizli polis ajanı olup aşırı milliyetçi ve ırkçı bir Sırp'tır. Sırp'lar tarafından gövde gösterisine dönüştürülen cenaze merasimi, bu toprakları bekleyen kaderin de başlangıcını temsil eder.

Nimeta ile Stefan cenaze sonrası büyük bir otelin barına diğer gazetecilerle birlikte içki içmeye gittiklerinde tanışırlar. Yazar, onların tanışmasını şu cümlelerle tasvir eder: "*Stefan'ın kapkara gözleri, Nimeta'nın mavi bakışlarına kilitlenmiş gibiydi bütün gece. Genç kadın, tuhaf bir büyüün etkisine girmiş gibi, sadece Stefan'ı görüyordu onlarca kişinin arasında. Sadece onun sesini duyuyordu, onun sıcaklığını hissediyordu. Yıllardan beri ilk kez yeniden canlanıyordu, varlığını bile unuttuğu duyguları. Kocasına ihanet etmek aklının ucundan bile geçmemişti o güne kadar. Ama o gece, bir zombi gibi, daha önce hiç tanımadığı bu esmer adamın, gece boyunca sadece onunla konuşmasına, onu kolundan çekip dansa kaldırmasına, bedenine sımsıkı sarılmasına, boynunda hissettiği sıcak nefesine, onu esir alıp başka kıyılara taşımaya, onu kul köle eylemesine hiç ses çıkarmıyordu. Uzun gecenin sonunda, kendi otellerine döndüklerinde, elinden tutup odasına sürüklemesine, bluzunun düğmelerini teker teker açmasına, onu soymasına, çırıl çıplak etmesine (...) karşı çaresiz, savunmasız kalıyordu. İçindeki yangını söndüremiyor, hiç itiraz etmeden, hiç sorgulama- dan, o ne isterse yapıyordu.*"⁵³

Yazar, bu paragraflarla okura, Nimeta ile Stefan arasındaki yasak aşkın hangi saiklerle başladığını, Nimeta'nın çırılçıplak vücudu gibi bütün çıplaklığıyla anlatmaktadır. Hatta o derece ki bu iki sevgilin aşk oyunu adeta erotik bir sahnenin pornografiye dönüşü gibi oldukça sıcak, şehvet ve arzu dolu samimiyet ifadeleri ile gözler önüne serilir.

Açık bir biçimde söylenebilir ki, hiç itiraz etmeden, hiç sorgulama- dan, Stefan ne isterse yapan Nimeta'nın söndüremediği içindeki yangın,

⁵¹ Age, s. 14.

⁵² Age, s. 15.

⁵³ Age, s. 16.

sevdalinkalarda anlatılan Boşnak kültürünün tertemiz aşklarını temsil eden âşıkların gönül yangınına pek benzememektedir.

Sabah olduğunda Stefan'ın yatağında utançtan, pişmanlıktan ve mutluluktan ağlayan Nimeta, "*Dün cenazesine tanıklık ettiğim iblis, ruhumu esir almış Stefan, nasıl yapabildim bunu ben!*"⁵⁴ diye pişmanlığını dile getirince imdadına, "*Ruhumuzu sevda esir aldı, sevgilim.*"⁵⁵ sözü ile dün geceden beri büyüüne kapıldığı Stefan yetişir ve sevgilisini bu romantizm dolu sözle teskin eder.

Sevdalinkanın kökü bu yazının giriş kısmında da ifade edildiği üzere Arapça sevda kelimesinden gelir. Bu kelimedede şehvet ve arzudan doğan bir aşk değil, gönül bağı ile birleşen ve çarpan kalplerin aşkları saklıdır. Biri erkek ve diğeri dişi olmak üzere hiçbir iki insan birbirlerine karşı çok kısa bir süre/zaman içinde onları tensel birleşmeye götürebilecek bir aşk ve bağlılık duygusunu yaşamazlar. Bu olsa olsa iki farklı cinsin tenlerinin birbirini çekmesi ve bunun sonucu olarak arzu ve şehvet ateşinin fizikî bir birleşmeyle neticelenmesi olarak ifade edilebilir. Tasvir edilenin, bir metafor olarak kullanılma çabası içinde olunan 'sevdalinka' ile uzak yakın herhangi bir bağının söz konusu olmadığı görülmektedir.

Nimeta'nın yaşadığı bu aşkı, yazar bir de onun arkadaşı üzerinden tavsif eder. "*Çocukluğundan beri her sırrını paylaşan Mirsada, "Yandın sen, kardeşim." demişti, "yasak meyvenin tadını bir kere tattın mıydı, dönüşün olmaz". Yandın ki ne yandın Nimeta.*"⁵⁶

Yazarın 'yasak meyve', göndermesi de manidardır. Çünkü burada da kutsal kitaplarda geçtiği üzere Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemesi üzerine cennetten kovulmalarına gönderme yapılmaktadır. Hâlbuki Âdem ile Havva kendilerine çizilen çizgiyi ihlal etmeleri ve şeytanın iğvaları karşısında iğfal edilmeleri sonucu cennetten kovulmuşlardır. Ayrıca onların bu kaderi, insanlık tarihinin yeryüzü serencamının başlangıcına vasıta olabilecek ve insanın yaratılış gayesine uygun düşen bir anlamı ifade etmektedir.

Nimeta, kocasına Stefan'ı sevdiğini ve dolayısıyla kocasından ayrılmak istediğini anlatamaz. Bu durumu Stefan'la paylaşır. Bunun üzerine aralarında şöyle bir konuşma geçer:

⁵⁴ Age, s. 17.

⁵⁵ Age, s. 17.

⁵⁶ Age, s. 17.

“Sen bana âşıkısın ama kocanı seviyorsun.”

“Nerden çıkarıyorsun bunu?”

“Bunu, onu incitmek istememenden anlıyorum. İnsan, kendi saadeti pahasına ancak sevdiklerine böyle duyarlı davranır. Nereden mi biliyorum? Çünkü ben sana hem âşığım hem de seni seviyorum Nimeta. Sevdiğim için de, üzülmeni istemiyor, bağışlıyorum seni.”⁵⁷

Stefan’a göre Nimeta, bir seçim yapmış ve kocasını tercih etmiştir. Bunun üzerine Stefan, aşkı paylaşamayacağını ve bundan dolayı da uzun bir süre Londra’ya gideceğini söyler.

Stefan ile Nimeta arasında geçen bu konuşmalar artık aşklarının imkânsız olduğunu da göstermektedir. Ancak bu durum her ikisi için özellikle de Nimeta için çok zor günlerin başlangıcını ifade eder. Yasak aşk, nihayetinde imkânsız aşka dönüşmüştür.

Stefan’ın Londra’ya gitme kararı Nimeta’nın üzerinde derin bir tesir bırakır. Bu sırada Stefan’la geçirdiği onunla birlikte olduğu üç yıllık geçmişini düşünür. “Stefan, Ali Paşino Polye’de, Nimeta’nın iş yerine yakın bir daire tutmuştu. Burhan kent dışına çok sık çıktığı için, buluşmaları kolaydı. Nimeta işten çıktıktan sonra Stefan’ın evine gidiyor, birkaç saat kalıyordu. Orada geçirdiği zaman içinde, iki çocuklu orta yaşa yelken açmış, bezgin ve yorgun bir kadından, içinden yaşama sevinci ve şehvet fişkırان bir dişiye dönüşüyordu. Stefan ona dokunduğunda, sanki göğüsleri dikleniyor, kalçaları yuvarlanıyor, gençleşiyor, enerji doluyor, birazdan yaşayacağı o dayanılmaz hazzı vücudunun her bir zerresiyle emebilmek için bir yay gibi geriliyor, farkına bile varmadan hazırlanıyordu sevişmeye.”⁵⁸

Bu satırların sahibi, Nimeta’nın duygu dünyasından hareketle yazarın kendisidir. Bu satırlarda anlatılan cinsel arzu sahnelerinin sevdalinka ile bağlantısını kurmak ise mümkün görülmemektedir. Esasında ortada her iki tarafı da mutlu eden bir oyun vardır ve bu oyunu bu şekilde sürdürmekten Nimeta pek de rahatsız değildir. “Sonra yavaş yavaş yorgunluğu başlamıştı sevdanın. Birlikte geçirdikleri zaman, Stefan’a yetmiyordu. Bu ikili yaşam Nimeta’nın da hoşuna gitmiyordu ama esas mızıkçılık Stefan’dan kaynaklanmıştı. Sonunda bir seçime kilitlenmişti Nimeta’yi.”⁵⁹

⁵⁷ Age, s. 19.

⁵⁸ Age, s. 21.

⁵⁹ Age, s. 21-22.

Nimeta'nın, ailesi ile birlikte henüz gençken yazları İstanbul'a gelmeleri ve burada bir gençle tanışıp o gencin Nimeta ile evlenmek isteği bunun üzerine Nimeta'nın annesinin bu evliliğe şiddetle karşı çıkışı ve kızını bir daha İstanbul'a göndermeyişinin anlatıldığı bölümlerde sevdalinka kavramı yeni bir boyut kazanır. Artık sevdalinka Boşnakların tarih sahnesinde çıktıkları acıları temsil der. Bu bölümde doğrudan sevdalinka kavramı elbette geçmez ancak örtük bir şekilde Boşnaklar hakkında anlatılanların üzerine anlamı sinmiş vaziyettedir.

“Osmanlı'nın dört yüz yılı aşkın saltanatı sona erdiğinde, Balkan'ın o uzun dönem içindeki efendileri, kendilerini göç yolunda bulmuşlardı. Ve o gün bugündür hep göçüyordu Boşnaklar. Savaş rüzgârlarının her estiğinde, ki Balkanlar'da çok sık eserdi bu rüzgâr, Bosnalı, dengini toplayıp düşer olmuştu yollara.

“İstanbul ayrı düşen ana oğullar, karı kocalar, kardeşler, sevgililer demektir. Sönen ocaklar, solan bahçeler demektir. Dönüşü olmayan gidişler, hasreti dinmeyen gurbetler demektir. Ne zaman birileri gitmeye kalksa Bosna topraklarından İstanbul'a doğru, acı ve özlem eşlik ederdi gidene, sonsuza kadar.

“Bosna ve İstanbul, aynı kaynaktan fışkıran ama değişik yataklarda çağıldayan iki nehir gibi, asırlardır birbirlerine kavuşmadan akıp duruyorlardı mecralarına doğru.”⁶⁰

“Gurbet Ne Yana Düşer, Usta? (1878)” bölümü ile birlikte roman tarihî bir hüviyete bürünür.

Bu bölümün giriş cümlesi, sevdalinka kavramına gönderme yapar niteliktedir. *“En umarsız, en yakıcı ayrılıkları Osmanlı'nın Bosna'yı gözden çıkardığı 1878 yılında yaşamıştı Boşnaklar.”⁶¹*

Yazar, bir yandan romanına tarihî bir kimlik kazandırırken diğer taraftan bu işi roman dokusu içinde örme gayretindedir. Yazar, 1878 yılının tarihî arka planına giderken dramatik yapıyı da canlı ve diri tutma çabasını sürdürmektedir. Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı'nın Bosna Hersek'i Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bırakışı roman kahramanlarından Nimeta'nın büyük dedeleri üzerinden tasvir edilir. Burada özellikle dikkate değer husus ise Boşnakların acılarının hâkim bir mahiyet taşımasıdır. Bu durum da okuru yine sevdalinka çağrışımlarına götürmektedir.

⁶⁰ Age, s. 23.

⁶¹ Age, s. 24.

“Raziyanın’ın büyük dedesinin yüreği kan ağlıyordu. Ateşten bir el sıkıştırıyordu bağırını... Çaresizlik... Kararsızlık... Ya bundan böyle “hacın gölgesinde” onursuz ve boynu bükük sürdürecekti kalan ömrünü ya da kökünden, toprağından sökülecek, evini barkını, işini gücünü bırakıp düşecekti yollara... kendi gibi yüzlerce garibin yanı sıra, denkler, yükler, torbalar ve mekkare arabaları arasında Stanbol’a doğru... işsiz güçsüz, yersiz yurtsuz kalmaya. Bir karar ki, iki yüzü keskin bıçak!”⁶²

Bahsi geçen yılların anlatıldığı bu bölümde İstanbul, vatansız kaldığını düşünen Boşnaklar için hem bir vatan hem de aileleri parçalayan ve gönüllerde gurbeti büyüten bir şehirdir.

“Demin buralardan ayrılacağınızı söylediniz. Stambol’a mı gitmeyi düşünürsünüz?”

“Düşünürüm Hüsrev Ağa. Gavurun idaresi altına geçtikten sonra bir hayrı kalmaz artık buraların. Ailenin yarısı zaten göçmüş. Ben de doğacak çocuğum Müslüman topraklarda doğsun isterim.”⁶³

“İstanbul, çocukların analardan ayrı düşmesi demektir.”⁶⁴

“İstanbul, kızlarını sevmeyen baba demektir. Allah’tan ikizlere kol kanat gelecek, babalık edecek, genç, neşeli ve yeğenlerine düşkün bir dayı vardı ailede. Çok sevilen, ancak ailesi yine İstanbul yüzünden parçalanmış, yalnız kalmış bir dayı...”⁶⁵

“Dağılan aileler demektir, kardeş acısı demektir İstanbul.”⁶⁶

İkinci Dünya Savaşı yılları da Boşnaklar için yeni acılar ve ıstırablar demektir. *“Acılar zaten dinmezdi dünyanın bu bölgesinde. İkinci Cihan Savaşı dünyayı kavurduğu zaman da, Balkanlar’da en büyük acılar yine Boşnaklardan yana düşmüştü.”⁶⁷*

“Sırpların Büyük Sırbistan hayalinden dolayı Çetnikler, 1942 yılında acımasızca katletmişlerdi Boşnaklar’ı. 1943 yılında yine Çetnikler, sekiz binini çocukların ve yaşlıların oluşturduğu dokuz bin Müslüman’ı öldürmüşlerdi.

⁶² Age, s. 24.

⁶³ Age, s. 26.

⁶⁴ Age, s. 27.

⁶⁵ Age, s. 27.

⁶⁶ Age, s. 27.

⁶⁷ Age, s. 27.

Sonra Ustaşeler denen faşist Hırvatlarla savaşmaya başlamışlardı Boşnaklar... Daha fazla ölü, daha fazla yaralı, daha fazla söndürülmüş ocak... açlık... acı ve sefalet! Canlarını kurtarabilmek için, Hitler'in 13. SS Birliği'ne, Haçer'e bile katılmışlardı sonunda. Boşnaklar hayatta kalabilmek için, Almanların yanında Partizanlar'a karşı, Hırvatların yanında Sırlara karşı, Sırların yanında Hırvatlara, Çetniklerin yanında Ustaşelere, Ustaşelerin yanında Çetniklere karşı ve Partizanların yanında hepsine karşı savaşmışlardı. Hiç kimseye yaranamamışlardı. En çok ölüyü onlar vermişlerdi. 1945'in Nisan ayında, Saraybosna kurtarıldığında, Balkanlar'da yetmiş beş bin Müslüman ölmüştü. Bu sayı Hırvat ya da Sırp ölülerinden daha fazlaydı.”⁶⁸

Savaşlar, yıkımlar, acılar Boşnakları birbirinden ayırmış hatta aynı aileden iki kardeşin birisi Yugoslav Ordusunun mensubu bir diğeri de Harbiyeli olarak Türkiye Ordusunun mensubu olmuştu. “*Fikret dağlara çıkmıştı. Tito'nun birliklerine katılmıştı. Devrim başarılı olunca, orduda kalmış, yükselmişti... Yıllar sonra bir resmî ziyaret sırasında Türkiye'ye gitmişti. Yugoslavya'dan ayrıldığında on iki yaşında küçük bir oğlancık olan kardeşi de, Harbiye çıkışlı, yakışıklı bir kurmay subaydı Türk ordusunda. Ağabeyi ile buluşmak üzere izin almış, İstanbul'a gelmişti.*

Yıllar sonra buluşan iki kardeş, üstlerinde Yugoslav ve Türk Cumhuriyetlerinin subay üniformaları, kol kola, bir baştan bir başa yürümüşlerdi Beyoğlu'nda. Sonra annelerinin evine gitmiş, üstlerini değiştirip geri dönmüşlerdi. Aralarında yarı Boşnakça yarı Türkçe, sıkıştıklarında Almanca ve İngilizce konuşarak hasret gidermişlerdi. Rakıları devirip devirip Rumeli türküleri, sevdalinkalar söylemişlerdi.”⁶⁹

İki kardeşin sevdalinkalar söylemesi esasında romanda onların hayatı hakkında anlatılanlara uygunluk göstermektedir.

Romanın ana eksenini Nimeta ve onun imkânsız aşkı üzerine temerküz ettiğinden yazar tekrar olaylar üzerinden hareketle okuru bu iki sevgilinin aşklarına götürür.

Nimeta, kocasını aramaya gittiği, Hırvatlarla Sırların savaşa tutuşmak üzere olduğu veya savaşın artık başladığı Knin'de bile Stefan'la bir şekilde buluşabiliyor ve son kez olmak üzere onunla birlikte olabiliyordu.

“Stefan yatağın ucunda oturdu. Nimeta ayakta örtüye sarılı, Stefan yatağın ucunda bir süre sessiz durdular.

⁶⁸ Age, s. 28.

⁶⁹ Age, s. 29.

“Yanıma gel Nimeta,” dedi Stefan. Nimeta kıılmıdamadı.

“Yanıma gel, çünkü sanırım bu beni gerçekten son görüşün olacak. Dışarıda tahmin edemeyeceğin kadar gaddar bir savaş var. Hiç kimsede insanlıktan eser kalmamış. Ne Sırp'larda ne de bizde. Size de sıra gelecek yakında. Ama önce ölmek bize düştü. İki gün sonra orduya yazılıyorum. Sırp'lar çok güçlü. Onların ağır silahlarına, toplarına, tanklarına ve profesyonel ordusuna karşın biz tencere, tava, av tüfeği gibi nesnelere karşılık vereceğiz. Hiçbirimiz asker değiliz, yurdunu korumak isteyen adamlarız sadece. Hepimiz öleceğiz, hiç kuşkun olmasın.”⁷⁰

Sevdalinkanın doruk noktasıdır bu an. En azından Nimeta öyle hissetmektedir. Daha doğrusu yazar, Nimeta adına okurun öyle hissetmesini ve algılamasını arzu etmektedir. Stefan'ın bu tarihe geçecek konuşmasından sonra olay akışı şu şekilde cereyan eder:

“Nimeta, örtü ayaklarına takılarak yürüdü yatağa doğru...”

“Stefan elini uzattı, Nimeta'yı sarmalayan örtüyü ucundan tutup çekti. Nimeta'nın beyaz dolgun gövdesi sedef gibi parladı loş ışıkta. Yaşlar yanaklarından kayıp, göğüslerinin üzerine damlıyordu. Stefan o damlalara dudaklarını değdirdi. Ateş gibiydi dudakları.

“Sev beni Stefan”, dedi Nimeta. Beni hiç durmadan sev... gidene kadar.”⁷¹

Öyle görülüyor ki sevdalinka kavramı, Nimeta'nın şu sözlerinde anlamını buluyordu.

“Nimeta artık her türlü bahanenin tükendiğini düşündüğü, iradesine hâkim olduğunu sandığı anda, hiç aklına gelmeyen bir nedenle, yine onunlaydı. Stefan'ı ölüme yollamadan önce 'son kez' için. Onun kollarında, onun dudaklarının, ellerinin arasında defalarca 'son kez' sevişmek için.”⁷²

Nimeta, kaldığı otel odasında ve savaşın alabildiğine tüm yakıcılığı ile sokakları sardığı o hengâmede yasak aşkı Stefan ile sevişirken yazara göre kocası Burhan'ı da koruma dürtüsüne sahipti.

“Mate'nin, iki gününü kocasına aramakla geçireceğini ya da onu bulduğunu sanacağından emindi. Israrla Hırvatistan'a gelmek istemesinin

⁷⁰ Age, s. 84.

⁷¹ Age, s. 85.

⁷² Age, s. 85.

nedenini biliyorlardı arkadaşları. Bu satırları yazarken utançtan kıpkırmızı kesilmişti... Kocasını da alet ediyordu üstelik suçuna. O anda farkında değildi ama yüreğinin en derinliklerinde, dedikoduları önleyerek, Burhan'ı korumak dürtüsü de vardı. Vazgeçmediği kocasını korumak.”⁷³

Esasında Nimeta ile Stefan'ın aşkları her ne kadar yasak bir aşk denilse de olabildiğince masum, hissî ve insani alanlara açık tarafları içeriyordu (!)

“Sevişmekten yorgun düştükleri zamanlar konuşmuşlar, atışmışlar, hayal kurmuşlar ve gülmüşlerdi Stefan’la.

Stefan, “Eğer benimle evlenmeyi kabul etseydin, sana benzeyen çocuklarımız olurdu. Kızımıza adını sen seçerdin, oğlumuzun adını Stefan koyardık,” demişti. “Babamın adını yani...”⁷⁴

Bu iki âşğın hâli tıpkı romantik Yeşilçam filmlerindeki bir türlü kavuşamayan zengin kız fakir oğlan iki sevgili tipini yansıtmaktadır. Yalnız yazarın gözden kaçırdığı bir husus söz konusudur. 70’li yıllardaki o romantik Yeşilçam filmlerindeki âşıklardan her ikisi de ya da ikisinden biri evli veya başka birilerine bağlı değillerdir.

Nimeta, televizyon kanalı tarafından Türkiye’nin başbakanı ve Dışişleri bakanı ile röportaj yapmak ve sokaklardaki insanların Bosna’ya gönderilecek Barış Gücü hakkında nabzını tutmak için Türkiye’ye gönderilir. Ankara’da Kızılay Meydanı’nda vatandaşıla TRT’den bir kadın muhabir vasıtasıyla röportaj yapar:

“İlk durdurdukları orta yaşlı bir kadındı.

“Bosna? Haa, Bosna... Evet, tabii çok mühim bizim için. Çok Boşnak var burada. Dolu. Benim komşumun damadı da Boşnak’tır... Hayırlı olur inşallah!” dedi, yürüdü gitti.

Bir başkası, “Boşnaklar, Türkler hepimiz biriz. Müslüman değil miyiz? Elbette, kardeş millet onlar.” dedi, altın işini göstererek sırtıttı, el salladı kameraya.

“Yahu, bir zamanlar bizim ordu hep oradan devşirildi zaten,” dedi gözlüklü yaşlı bir adam. Sonraaa, neydi adı... Sokullusu... Hüsrev Bey’i... şeysi... Boşnakları severiz de ilgileniriz de. Gitsinler bizim askerler, korusunlar Boşnaklar’ı...”

⁷³ Age, s. 85.

⁷⁴ Age, s. 85.

Genç bir adam, sigarasını yere tükürdü, “Başımızda bir bu Boşnaklar eksikti,” dedi hırsla. “Kıbrıs belası yetmiyormuş gibi bir de Balkanlara bulaşalım. Artık elli sene de Bosna yüzünden kötü kişi oluruz.”...

Bir genç kız, “Kimler? Boşnaklar mı? Ay bana ne! N’aparlasa yapsınlar.” dedi, acelesi vardı, koştu otobüse yetişmek için.”⁷⁵

Her ne kadar *Sevdalinka*, bir roman olsa da ve bir kurgu üzerine inşa edilse de yazarın bize anlattığı bir tarih söz konusu. Bosna tarihi ve özellikle de yakın Bosna tarihi. Yazar, romanı yazarken belgelerden hareket ediyor. Roman kahramanları dışında romanda geçen tarihe ait her türlü figür hakikatte olduğu gibi ifade edilmeye çalışılıyor. Nimeta’nın yerine o tarihlerde Türkiye’ye Boşnak gazeteci gelmiş olabilir. Geldiğinde de nasıl bir intiba ile ülkesine döndüğü araştırılabilir. Ancak kurgu da olsa Nimeta’nın gazeteci kimliğiyle Ankara’da Bosna üzerine yaptığı röportaj bir ülke halkının Boşnakların Balkanlardaki mevcut durumuyla ilgili okurda bir fikir de oluşturmaktadır. Romanda, Türk halkının o zamanki Bosna meselesine karşı ne kadar ilgisiz, ruhsuz ve duyarsız olduğu intiba verilmiştir. Türk halkının meseleye bakışı yani hakikatin kendisi ise yazarın bu romanda Nimeta üzerinden Türk halkının Bosna izleniminde anlattığı gibi olmasa gerektir. Bu ancak hakikatleri ters yüz etme, olumsuz algı oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir. Romanın tamamından şu sonuç dahi çıkarılabilir ki Türkiye ve Türk halkı Boşnakların acısına ve onların Sırp tarafından katledilmesine Hırvat gazeteci Stefan kadar bile duyarlı olmamıştır. Yazarın kitabın başından sonuna kadar Hırvatlarla özel bir anlam yüklemesi ve Hıvatları daima Boşnakların yanında göstermesi de bir başka dikkate değer husustur.

Nimeta, Türkiye dönüşü televizyon kanalında çalışanlara hediye olarak rakı getirir. Aynı günlerde Bosna, Yugoslavya’dan ayrılmak isteyen diğer cumhuriyetler gibi Avrupa Topluluğuna başvuruda bulunmuştur. Televizyon çalışanları ise bu haberi Nimeta’nın İstanbul’dan getirdiği rakılarla kutlamışlardır. Zil zurna sarhoş olan televizyon ekibi “*Hep bir ağızdan avaz avaz sevdalinkalar söylüyorlardı.*”⁷⁶

Ayşe Kulin’in romanında dikkati çeken bir diğer husus, yazarın tarih boyunca Boşnaklara esas düşmanlık yapanın devamlı Sırp olduğu buna mukabil Hırvatların masum bir görüntü ve tasvir içinde verilmesidir. Bu durumun romanın geneline yansdığı söylenebilir.

⁷⁵ Age, s. 98-99.

⁷⁶ Age, s. 99.

Sevdalinka, sadece ferdî anlamda değil ayrıca roman boyunca Boşnak toplumunun kaderini de anlatan bir kavramdır.

“Hiçbir şeyi atmadan, sandıklarda saklamak Boşnakların vazgeçemedikleri alışkanlıklarından biridir. Her an savaş yüzünden göçmeye, yerlerinden edilmeye alışmış bir kavmin alışkanlıkları... Bir gün lazım olur, bir gün muhtaç kalınır kaygısıyla tutumluluk, mal kıymeti bilmek! Osmanlıdan beri kaç el değiştirmiş, kaç savaş görmüştü memleket. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndan, Sırbistan Krallığına, cumhuriyetinden diktatörüne, Balkan Savaşı’ndan Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına savrulup durmuştu. Her bulduğunu sandığa atar, Boşnaklar. Ne olur ne olmaz diye.”⁷⁷

Yazar Ayşe Kulin, Sırpaları, yaptıklarından hareketle ne kadar çirkin ve insanlık dışı tasvir ve tavsif ediyorsa Hırvatları da sebebi çok açık olmamakla birlikte o denli iyi niyetli ve Boşnakların yanında olarak anlatma gayreti içinde olmuştur. Boşnakların Sırpalar tarafından katliama maruz bırakılmasını sanki neredeyse dünyaya tek başına Hırvat gazeteci Stefan duyurmuştur. Gerçi romanın ilerleyen bölümlerinde Hırvat gazeteci Stefan’ın esasında Ban Kulin’in oğlu Stefan’ın gayri meşru oğlu olduğu dolayısıyla Stefan’ın soyundan geldiği, onun da hakikatte bir Boşnak olduğu romantik bir kurguyla okura sunulmaktadır.

“Dünya, Cumhurbaşkanı İzzetbegović’in, Birleşmiş Milletler’in Bosna Elçisi Mehmet Sacirbey’in çarpınmalarına kulaklarını tıkamış, dosyalanıp gönderilen delillere gözlerini yummuş gibiydi. Bu gidişe ‘dur’ diyebilecek yegâne güç olan Batı Devletleri, inanılmaz bir umursamazlıkla, yanı başlarında olup biten insanlık dışı uygulamayı görmezden geliyordu.

“Ama bu kamplardan görüntüler uluslararası televizyonlarda gösterilmeye başladığı zaman, dünyada bir kıpırdanma oldu. Sanki dünya liderlerinin vicdanına giden tek yol, televizyon ekranlarından geçiyordu. Onca uyarıya, anlatmaya, yalvarmaya, dosyaya, delile kulaklarını tıkayan adamlar televizyon programlarını seyredince ilk defa duyuyormuş gibi şoka girdiler.

“Cumhurbaşkanının, elçilerin yapamadığın televizyon yayını yaptı Stefan. Hepinizin eline sağlık”, dedi Rasim.”⁷⁸

Şüphesiz televizyon yayınlarının Bosna dramını dünya kamuoyunun gözleri önüne sermesi dikkatlerin Bosna’ya çevrilmesinde etkili olmuştur

⁷⁷ Age, s. 164.

⁷⁸ Age, s. 190.

ancak belgesel nitelikli bir tarihî romanda böyle bir tarihsel sürecin en etkili aktörü olarak televizyon muhabirlerinin gösterilmesi ne denli tarafsızlıktır, tartışılması icap edebilir.

Yazar, bu bölümde de Stefan'ın Boşnaklara yardım edişini yaşadığı imkânsız ama derin aşka bağlamayı ihmal etmemektedir.

*“Hırvatistan’da ülkesi için çarpışırken ölmek nasip olmamıştı, belki eceli Bosna’da, sevdiği kadının memleketinde yakalardı. Kaybedeceği nesi vardı ki? Ne karısı ne çocukları vardı. Sevdiği kadını yaşam, yaşam sevincini de savaş alıp götürmüştü. Bu toprakların insanları için, zaten umut değil elem vaat ediyordu gelecek.”*⁷⁹

Yazar, romanın kılcal damarları içinde kutsal dinler üzerine düşüncelerini de kahramanlar üzerinden söylemeyi ihmal etmez.

Stefan ile Rasim arasında geçen diyalogdan:

“Ben Müslümanım oğlum, elbette inanıyorum. Sen Tanrı’ya inanmaz mısın? Nasıl Katoliksın sen öyle?”

“Bana Katolik demek pek doğru olmaz aslında,” dedi Stefan. “Biliyor musun Rasim, hiç kiliseye gitmem ben.”

“Aaa! Ateist misin yoksa? Ben seni Katolik sanıyordum.”

*“Değilim. Dünyada en korkunç savaşların din yüzünden çıktığını, kanın en çok din uğruna aktığına inananlardanım.”*⁸⁰

Hâlbuki yazarın da çok iyi bildiği üzere hiçbir kutsal din insanlara birbirini öldürmeyi ve kan dökmeyi emretmez. Tam tersine yaşamayı ve yaşatmayı emreder. Tarih kitaplarına bakıldığında görülecektir ki bütün savaşlar ya kişisel ya da toplumsal çıkarlar ve menfaatlerin çatışması veya çakışması neticesinde vuku bulmuştur. Bu savaşlarda din ise daha çok savaşın bir kılıfı olarak tebarüz eder.

Sevdalinkanın yüklendiği diğer bir anlam şüphesiz Boşnakların acılarıyla dolu tarihî kaderidir.

“Fiko, babasının kollarında, aşağıda uzaktan gözüken Milačka’ya bakıyordu. Nehir, ufukta yeni beliren güneşin etkisiyle kıpkızıldı.”

“Bak baba, şuraya bak” dedi Fiko. “Milačka kıpkırmızı.”

⁷⁹ Age, s. 190.

⁸⁰ Age, s. 193.

“Boşnakların asırlardır akıttıkları kanın hatırına, gün doğarken bu rengi alır Milačka, oğlum” dedi Burhan.”⁸¹

Roman kurgusu içinde benzer cümleleri Boşnakların Balkanlardaki tarihinin derinliklerinin anlatıldığı bölümde rast gelinir. Bu defa Ban Kulin, oğlu Tvrtko'nun sorusu üzerine,

“Birkaç yıl önce, hayatının ilk avına çıktığında, babasıyla yine böyle çok erken bir saatte gelmişlerdi nehir kenarına ve sularının rengini görünce, şaşırıp kalmıştı.

“Baba, baba, şuraya bak! Sular kıpkırmızı!”

“Elbette oğlum. Bosna'ya yıllar boyunca Boşnakların kanı aktı. Her sabah güneş doğarken, Bosna nehri bütün kollarıyla bir an için tüm o savş kahramanlarının hatırına, bu rengi alır.”⁸²

Boşnakların tarihinin bir parçası olarak kabul edilen sevdalinkanın anlam dünyası, Ban Kulin'in oğlu Stefan ile Stefan'ın âşık olduğu kızın (Rujiça) aşklarında da kendini gösterir. Yazar, bu iki sevgilinin aşkları ile 20. yüzyıl sonundaki Hırvat Stefan'la Boşnak Nimeta'nın aşkları arasında benzerlikler oluşturmaya gayret etmiştir ancak bu benzerlik durumu pek de münasip düşmemektedir. Çünkü 13. yüzyılda iki sevgili arasında neşv ü nema eden aşkın filizleri Ban Kulin'in oğlu başkasıyla evlenmeden önce atılır. Ban Kulin'in oğlu Boşnakların geleceği ve güvenliği için herhangi biriyle değil de siyaseten soylu biriyle evlenmek zorunda bırakılır. Dolaşısıyla onların aşkları kavuşma imkânı mümkün olmayan aşklar sırasında değerlendirilebilir. Bu itibarla sevdalinka kavramının içini dolduracak nitelik taşıyabilir.

“Yıllar sonra akşam rüzgârında nazlı bir yelpaze gibi sallanan bir ulu çamin altında.... Bu kez adlarının baş harflerini kazınmıştı Stefan ağaca. Ama çamin gövdesi müsaade etmediği için, hemen yandaki komşu ağacın gövdesine kazınmıştı harfleri. Sonraları hep bu ağacın altında buluşmuşlardı... Rujiça, mutluluğu hiç bitmeyecek sanmıştı. Evlenmelerinin mümkün olmadığını bildiği hâlde, içinden bir ses, çok güçlü bir bağın onları ölünceye kadar birbirlerine bağlayacağını söylüyordu.

Şimdi aralarında bir kadın vardır; Stefan'ın karısı.”⁸³

⁸¹ Age, s. 231.

⁸² Age, s. 232.

⁸³ Age, s. 272.

Bu satırların arka planında bu iki sevgili arasındaki aşkın samimiyetini ve masumaneliğini, Nimeta ile Stefan'a yükleyebilme gayreti içinde bulunduğu söylenebilir.

6. Sonuç

Yazar romanda, bir aşk hikâyesi üzerinden Bosna tarihini anlatmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın sonunda büyük bir katliama uğrayan Boşnakların başına gelen felaketi bütün çıplaklığıyla tasvir eden kitap, belgelerden ve yaşanılardan hareketle belgesel nitelikli tarihî bir roman vasfı taşımaktadır. Yazarın, yine roman kurgusu içinde Boşnakların İslam öncesi tarihine de yer vermesi romana baştan sona bir Boşnak tarihi kitabı hüviyeti kazandırmaktadır. Dramatik yapı dışında Boşnakların tarihi hakkında anlatılanlar yazarın araştırmalarına ve belgelere dayanmaktadır. Burada esas mesele yazarın özellikle dramatik yapıyı, Boşnak dili ve kültürünün en birleştirici değeri olarak kabul edilen sevdalinka üzerine kurmasıdır. Daha doğrusu romandan hareketle söylenebilir ki yazarın altı çok dolu bu kavramı hoyratça kullandığı ve onu kendi anlam dünyasından çıkarıp roman kurgusunun dünyası içinde deforme ettiği görülmektedir.

Sonuç olarak Boşnak Müslüman kültürünün müşterek bir ürünü olan sevdalinka kavramının roman kurgusu içinde ifsat edilerek dokusunun zedelenmesi, Müslüman Boşnakların aile yapısı üzerine olumsuz algı oluşmasına zemin hazırlamak anlamı taşıyabilir.

KAYNAKÇA

- Akarşlan, Mediha. *Bosna Hersek ve Türkiye*, Ağaç, İstanbul, 993, s. 6.
- Bayram, Sibel. “Sevdalinka ve Türkülerde Sevgili Ve Aşk Algısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 41 Aralık 2015, s. 113.
- “Bosna-Hersek Tarihi”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/>, Erişim, 10.10.2016.
- Börekçi, Gülenay. “Ayse-Kulin-Ayse-Kulin’i-anlatıyor”, <http://egoistokur.com>, Erişim: 21.10.2016.
- Djurdjev, Branislav. “Bosna-Hersek”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, cilt: 6, s. 297-305.
- İyiyol, Fatih ve Alena Catovic. “Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/1 2012, s. 247.

- Kurtişoğlu, F. Belma, ř. şehvar Beşiroğlu ve ađlayan Kovanlıkaya. “Boşnak kültürel kimliğinin simgeleri: Akordeon ve gusla”, *itdergi-si/b, sosyal bilimler*, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2008, s. 35-44.
- Kulin, Ayşe. *Sevdalinka*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 15.
- Çalapkulu, Melis D. “Ayşe Kulin: Trkleryazarlarını sevmiyor”, 27.11.2011, <http://www.sabah.com.tr/pazar>, Erişim, 20.10.2016.
- Sancaktar, Caner. “Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu”, *Akademik İncelemeler Dergisi* (Journal of Academic Inquiries), Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2015 (23-44), 23.
- TRT Haber, 11.05.2013, <https://www.youtube.com/watch?v=ldqJLLtRkJ8>, Erişim: 21.10.2016.
- şafak, Yasin. *Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın Parçalanması*, YLT, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2010.
- Yazının Ustaları, <https://www.youtube.com/watch?v=vgK6f74wqZc>, Kanal 24, Erişim, 21.10.2016.
- Zero, Muhamed. *Sevdah Bořnjaka*, 2009, Sarajevo: Tugra, s. 6.